

Luvalla tai ilman

Firabelityöt 1900-luvun alusta 1960-luvulle

Aluksi tuli tehtyä enemmän firaapeliteitä kotiin omiksi tarpeiksi. Esim. saunauunien pönttöjä tehtiin itselle ja muille yhtiön miehille. Niitä tehtiin välistä melkein tilauksesta. Sodan aikana tehtiin sankoja. Itselleen kertoja on tehnyt ainakin veneen pohjarautoja. Tämä tehtiin luvalla. Siitä tehtiin ilmoitus konttorissa, tarvikkeet maksettiin ja tunnit otettiin ylös. Nykyisin on tehtävä salaa. Vanhemmalle miehelle riittää, kun saa urakkansa tehtyä. Ylimääräisiin töihin ei ole voimia eikä aikaa.¹

Edellinen sitaatti on Marja Kopolan vuonna 1970 tekemistä Varkauden konepajan työläisten haastatteluista. Haastateltava on vuonna 1911 syntynyt levyseppä, joka työskenteli Varkauden konepajalla 1929–1969. Muistelmassa ilmenee joitakin firabelitöille tyypillisiä seikkoja, kuten niiden tekeminen omiin sekä tuttavien tarpeisiin ja firabelitöiden tekemisen luvallisuuden aikasidonnaisuus.

Artikkelini käsittelee firabelitöitä, joilla tarkoitan sellaisia töitä, joita työntekijä tekee itselleen työpaikallaan ja/tai työpaikan välineillä ja materiaaleilla. Erotuksena varsinaiseen sivutyöhön on, että työntekijä pitää työn tuloksen itsellään tai välittää itse tuotteen eteenpäin, jolloin työn tulos tai lisäarvo ei siirry työntekijältä työnantajalle. En siis käsittele firabelitöitä sivutöinä, vaikka sanalla on myös sellainen merkitys. Kaikki käsittelemäni firabelityöt on tehty nimenomaisesti päätyön puitteissa niin sanottuina omina sivuprojekteina, työn ohessa. Artikkelini tarkoituksena on valottaa firabelitöiden historiaa

1900-luvun alusta 1950-luvun lopulle. Pyrin avaamaan firabelitöiden käsitettä: mitä firabelilla varsinaisesti tarkoitetaan, kuka niitä teki ja minkä takia niitä tehtiin?

Olen tutkinut aihetta aikaisemmin Suomen historian pro graduksi ja jatkan aiheen tutkimista väitöskirjatutkimuksessani. Artikkelini perustuu pro gradu -tutkimukseeni. Graduni aineisto sisältää muistitietoaineistoja vuosilta 1967–2012 ja neljän eri tehtaan arkistoaineistoja vuosilta 1901–1970.² Muistitietoaineistot koostuvat yhtä lukuun ottamatta muihin aiheisiin kuin firabelitöihin liittyvistä haastatteluista ja muistelmista, ainoa poikkeus on tekemäni teemahaastattelu vuodelta 2012. Käyttämäni muistitietolähteet olen hankkinut neljästä eri arkistosta: Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta, Työväen Arkistosta ja Kansallismuseon kansatieteellisestä arkistosta. Tähän mennessä olen kartoittanut 29 eri muistelijaa, jotka ovat käsitelleet tai sivunneet firabelitöitä jollain tasolla. Firabelitöitä käsittelevät muistelmat ovat vaihtelevan pituisia: lyhyestä maininnasta sivulauseessa aina 2–3 sivuun. Aineistot vaihtelevat myös koonniltaan: Osa on eri muistitietokeruisiin kirjoitettuja muistelmia ja osa puolestaan tutkijoiden tekemiä haastatteluja.

Käyttämäni asiakirjalähteet ovat Työväen Arkistosta löytyviä Keskusosuusliike OTK:n tuotantolaitosten arkistoja ja Elinkeinoelämän keskusarkistossa ELKAssa säilytettäviä Ahlströmin, Fiskarsin ja Tampella-tehtaiden arkistoja. Tehtaiden ja tuotantolaitosten arkistoista käytän pääasiassa työntekijöiden valvontaa ja kontrollia koskevaa aineistoa. Aineistot sisältävät muun muassa (Ahlströmin) Karhulan tehtaiden kuulustelupöytäkirjat vuosilta 1944–1970. Kuulustelupöytäkirjat ovat eheä ja antoisa lähdekokonaisuus jälleenrakennusajan työläisen elämään, sillä kuulustelut paljastavat paljon asioita työläisten elämästä ja arjesta. Lähdeaineisto kuvaa eri teollisuuspaikkakuntia, kuten Helsinkiä, Kotkaa, Tamperetta, Turkuja ja Varkautta.

Firabelitöiden tausta

Firabelitöiden historia juontaa juurensa kartanotalouteen, missä palkka ainakin osittain muodostui erilaisista luontaistuotteista tai -eduista. 1800-luvun teollisuudessa tehtaanomistaja eli patruuna pyrki huolehtimaan työntekijöiden hyvinvoinnista kartanonomistajan tavoin, toisin sanoen tehtaanomistaja takasi työväestölle uusintamisen kannalta vähintään välttämättömät elinolot.³

Firabelityöt ovat oiva näkökulma valottaa murrosta edellä kuvatus- ta paternaalisesta työkuulttuurista sopimusyhteiskunnan kulttuuriin. Paternaalisissa työyhteisöissä tehtaanomistaja oli selkeästi määräävässä asemassa suhteessa työntekijöihin, kun taas sopimusyhteiskunnan kulttuuriin kuuluu työhdoista sopiminen työnantaja ja työntekijää edustavien liittojen kesken. Vanhan järjestelmän muutos uuteen järjestelmään ei tapahdu hetkessä, vaan vanhat toimintamallit jatkuvat murroskauden ajan, ellei pidempäänkin, uuden järjestelmän taustalla. Kolmikantainen sopimusjärjestelmä legitimoitiin talvisodan paineessa ja sopimus tunnetaan yleisesti tammikuun kihlauksena. Työehtosopimustoiminta laajeni ja vakiintui useimpia aloja koske- vaksi vuosina 1946–1947.⁴

Tutkimanani ajanjaksona 1900-luvun alkupuoliskolla työnanta- jan suhtautuminen firabelityöhön vaihteli kieltämisestä sallimiseen ja lopulta taas kieltämiseen. Laajemmin ilmiö on tullut tunnetuksi 1930-luvun pula-aikana jatkuen sotien ajan aina säännöstelyn päät- tymiseen 1956 asti. Pula-aika lisäsi firabelitöiden tekemistä, kuten säännöstelykin, sillä monessa tapauksessa työntekijöillä oli mahdol- lista saada säännöstelyn alaisia raaka-aineita tai tuotteita rajoitusten ohitse suoraan työnantajalta. Sota-aika palautti työläisten yhteiset viljelypalstat tehtaanomistajan mailla käyttöön useissa eri tehdas- yhteisöissä.⁵

Työnantajien kanta firabelitöihin ilmenee työnantajien julkaise- missa työohjeissa. Työnantajien laatimia työohjeita kutsuttiin yleisesti tehtaiden järjestyssäännöiksi tai verstassäännöiksi ja niillä oli työso- pimuksen asema.⁶ Virallisen kannan lisäksi firabelityöt saattoivat olla epävirallisesti sallittuja, jolloin työnjohtaja katsoi firabeleja läpi

sormien ja salli työntekijöiden tehdä niitä selkänsä takana. Työnantajan näkökulmasta firabelitöiden historia jakautuu kahteen haaraan. Ensimmäisessä niiden tekeminen on kiellettyä ja työntekijät rikkovat työnantajan asettamia sääntöjä tehdessään omia firabeleja. Toisessa haarassa omien töiden tekeminen on sallittua työnantajan luvalla.

Useilla aloilla seurattiin Metalliteollisuuden harjoittajain liiton ohjeistusta vuodelta 1904. Sääntöjen mukaan omien töiden tekeminen oli sakon uhalla kielletty ja myös tuote määrättiin menetettäväksi.⁷ Kieloista huolimatta omia töitä tehtiin työnantajan luvalla tai ilman, sillä sisällissodan jälkeen Metalliteollisuuden työnantajaliiton hyväksymät verstassäännöt lieventyivät: ”§30. Työtä omaan laskuunsa ei työntekijä saa tehdä ilman työnantajan lupaa. Jos se tapahtuu, olkoon, paitsi muuta seurausta, työn tulos menetetty.”⁸ Omien töiden tekeminen muuttui luvanvaraiseksi, kun aikaisemmin ne olivat kategorisesti kiellettyjä. Sääntömuutoksen syy ei liene uuden edun tarjoaminen työntekijöille, vaan todennäköisesti sääntöjen lieventymisellä legitimoitiin vallitseva tilanne eli omien töiden tekeminen työnantajan luvalla. Metalliteollisuuden työnantajaliiton lieventynyt kanta tuli käytäntöön viiveellä, sillä esimerkiksi Karhulan tehtailla otettiin vuoden 1918 mallisäännöt käyttöön kyseisen pykälän osalta vasta vuonna 1944.⁹

Karhulan tehtaiden sääntöjen muututtua firabelitöille suopeamiksi, firabelityöt saivat myös oman kohdan Karhulan tehtaiden konepajan ja teräsvalimon työnjohtajien toimintaohjeisiin. Toimintaohjeissa työnjohtajien teknilliset tehtävät otsikon alla viimeinen alaotsikko on ”firaabelityöt”. Ajoitan päiväämättömät ohjeet 1940-luvun loppupuoleen tai 1950-luvun alkuun. Ajoitukseni perustuu lähteen liitteisiin, jotka on päivätty vuoteen 1948 ja vuoden 1949 loppuun.¹⁰ Ohjeissa määriteltiin tiukat säännöt siitä, kuka työnjohtaja voi antaa kenellekin oikeuden tehdä firabelia. Ohjeistus kohdistui työnjohtajiin, ja niillä pyrittiin kontrolloimaan työnjohtajien omavaltaisuutta painottamalla, että vain yli-insinööri sai antaa luvan pieniinkin huoltotöihin. Työnjohtajat eivät saaneet valtuuksia jakaa etuuksia vertaisilleen vaan ainoastaan työläisille.¹¹ Ohjeiden perus-

teella voidaan olettaa työnjohtajien aiemmin ylittäneen oikeutensa firabelitöiden suhteen, sillä niin tiukasti heidän valtaa säännösteltiin.

Firabelityöt eivät siis ole olleet täysin sallittuja, sillä niihin on aina tarvittu työnantajan lupa. Työnantajan selkeästä ohjeistuksesta riippumatta firabelitöiden tekemisen todellisuus on ollut huomattavasti monimutkaisempi. Paikalliset lupakäytännöt ovat vaihdelleet merkittävästi, minkä lisäksi työntekijät ovat tulkinneet sääntöjä omien etujensa näkökulmasta. Johtavassa asemassa olleet työntekijät ovat tulkinneet työnantajan ohjeita omalla tavallaan ja jakaneet sekä virallisia että epävirallisia lupia firabelitöiden tekoon. Firabelitöiden luvallisuuden problemaattisuuden takia rajanveto luontaisedun, firabelityön ja varastamisen välillä on ajoittain hankalaa.

Luontaisedut ja työpaikalta näpistämiset

Luontaisedut kuuluivat olennaisesti 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen työläisten elämään. Pauli Kettusen mukaan ”työväestön eläminen ei ollut turvattavissa rahapalkan ja kulutustavaramarkkinoiden varassa” vielä 1900-luvun alkupuolella.¹² Firabelitöiden tapaan luontaiseduistakaan ei useimmiten sovittu kirjallisesti vaan ne olivat työmaa- tai työpaikkakohtaisia tapoja, joihin mestarien ja muiden lattiatason valvojien asenteet vaikuttivat. Ristiriitoja syntyi erilaisten työkulttuurien välillä. Tulkitsen firabelityöt luontaisedujen kaltaiseksi lisäansioksi, ja mielestäni firabelitöiden tekeminen lähti uudelleen kukoistamaan sotien aikana ja varsinkin heti niiden jälkeisenä aikana vuodesta 1945 eteenpäin. Samanaikaisesti jatkosodan aikaan useat tehtaot elvyttivät lähes unohtuneet luontaisedut, kuten työläisten omat perunamaat ja muut vastaavat.¹³ Tehtaiden luontaisedut ja yhteishankinnat ovat olleet arvokas etu työntekijälle aikana, jolloin kaksi kolmasosaa perheistä hankki tuotteita mustasta pörssistä.¹⁴

Sota-aika näkyi myös luvattomien etujen, kuten näpistämisten, määrän kasvuna. Turkulainen metallityöläinen muistelee kyseistä aikaa näin:

Liekö virapelin teko tai naulojen luvaton vieminen vaikuttanut siihen että eräänä iltana oli varastonhoitaja ovella, tarkastamassa töistä poistuvien kasseja. Tarkastus oli tarkoitettu yllätykseksi, kuitenkin kaikki tiesivät tulevasta tarkastuksesta.¹⁵

Kuten edellinen sitaatti kertoo, myös tarkkailu ja valvonta lisääntyivät 1940-luvulla. Säännöstely ja puute johtivat lisääntyneisiin hävikkimääriin, joihin työnantajat reagoivat valvonnan tehostamisella.¹⁶ Luvattomat firabelityöt voidaan useimmiten tulkita varastamiseksi, sillä työntekijä käyttää niissä työnantajan omaisuutta luvatta. Työntekijät eivät silti ole kokeneet varastavansa, sillä heidän mielestään heillä on ollut tietynlainen nautintaoikeus työnantajan tarvikkeisiin ja materiaaleihin.

Kari Teräksen väitöskirja *Arjessa ja liikkeessä* sivuaa tutkimusaihehtani, vaikka se keskittyykin 1880–1920 väliseen aikaan. Teräs tutkii väitöskirjassaan työntekijöiden arjen ja työnantajien välisiä jännitteitä. Hänen mukaansa ”yritykset säästivät siivoukustaluuksia sallimalla työntekijäin kuljettaa tarpeettomia esineitä pois työmaal alueelta.”¹⁷ Luontaisedun ja työpaikalta varastamisen ero saattoi summentua, kuten ilmenee Inkeri Ahveniston Verlan tehdasyhteisöstä tekemässä väitöskirjassa. Ahveniston tutkimuksessa mainitaan kuinka ”luontaiseduilla on usein ollut lahjan luonne, mutta joskus ne ovat olleet myös työntekijöiden itselleen ’varastamia’.”¹⁸ Luontaisedut liikkui kaltevilla pinnalla ja useimmiten työntekijät osasivat ottaa kaiken mahdollisen hyödyn saavutetuista eduista irti. Sovitusta edusta alkanut käytänne saattoi muuttaa muotoaan kunnes alkuperäinen luontaisetu olikin muuttunut huomattavasti laajemmaksi nautintaoikeudeksi.

Työntekijät tekivät kuitenkin selvän eron firabelin ja varastamisen välillä, mikä ilmenee myös samaisen turkulaisen metallityöläisen muistelmassa:

Virapelin teosta ei työkaverit puhuneet mitään mutta pitivät tärkeänä ettei työkaluja hävinnyt eikä niitä käytetty huolimattomasti ja tuhlailevasti. Jokainen muutaman kotitarvenaulan tarvitsija vei

taskussaan tai kassissaan tarvitsemiaan, usein suoraan koneen alta otettuja myllyttämättömänä. Suurempia eriä sai ostaa alennettuun hintaan sekä romu, sivukantaisia, vääriä tai huonokarkisia, nauvoja romun hinnalla.¹⁹

Naulojen näpistäminen ja muu pikkuvilppi koettiin sallittavaksi työntekijöiden keskuudessa, mutta työnantajan tai muiden työntekijöiden työvälineiden luvaton ottaminen oli työntekijöiden keskuudessa selkeästi kiellettyä. Teräksen tutkimus tukee edellisen muistelijan väitettä, sillä Teräksen mukaan työntekijät tekivät selvän eron varastamisen ja pikkuvilppien kesken. Varastaminen tuomittiin, koska siitä joutuivat kärsimään kaikki työntekijät yhden epärehellisyyden takia. Erityisen tuomittavaa varastaminen oli silloin kun se kohdistui muiden työntekijöiden välineisiin tai omaisuuteen.²⁰

Varastamisen ja firabelitöiden välistä eroa kuvaa hyvin se, etten löytänyt yhtäkään muistelmää, jossa työntekijä muisteli työpaikalta varastamista, kun firabelitöitä puolestaan muistellaan hyvinkin ahkerasti. Toisin sanoen firabelitöiden tekeminen koettiin työntekijälle kunnialliseksi ja niillä voitiin rehennelläkin toisin kuin varastamisella, joka oli häpeällistä. Edellä mainittu suhde näkyy käännteisenä asiakirjalähteissä, joista varastamiseen liittyvää aineistoa löytyy huomattavasti enemmän kuin firabelitöihin suoranaisesti viittaavaa aineistoa.

Firabelitöiden tyypillinen tekijä?

Käyttämästäni 29 muistelijan aineistosta 22 muistelijaa työskenteli metalliteollisuuden piirissä. Loput työskentelivät puuteollisuudessa (2 henkilöä), sähkömiehenä, lasinpuhaltamossa, kirvesmiehenä ja tehtaalaisena. Firabelityöt ovat olleet yleisiä juuri käsiteollisesta perinteestä juurtuvien ammattialojen keskuudessa.

Metallityöläisten tekemien firabelitöiden paljous selittynee yksinkertaisesti sillä, että metallista ammatti-ihminen pystyy helpoiten jalostamaan itselleen tarpeellisia asioita. Metallitöiden kärkeipaikkaa firabelitöiden määrässä selittää myös niiden tekemiseen tarvittavien työkalujen ja -tilojen erikoisuus verrattuna vaikka puutöiden tekemi-

seen. Puutöihin tarvittavia työkaluja löytyi vanhastaan useammasta kodista toisin kuin metallin työstämiseen tarvittavia työkaluja.

Firabelitöiden tekeminen on aineistoni perusteella ollut erittäin miesvaltaista, kuten tavaratuotannon ammattikäsiydeksi tehtaissa ylipäätänsä, sillä yhdessäkään muistelmassa tai kirjallisessa lähteessä ei puhuta naisten tekemistä firabelitöistä. Sukupuolten välillä on ero myös luontaiseduissa, joita naiset saivat pienempiä määriä. Pienempien etujen lisäksi on myös tapauksia, joissa naisilta on evätty luontaisetut ”väärinkäytösten” vuoksi, kuten tapahtui Rettigin tupakkatehtaalla.²¹ Sukupuolten välisten erojen lisäksi on havaittavissa selviä eroja eri työntekijäryhmien välillä sekä luontaisetujen että firabelitöiden suhteen. Työntekijät, jotka ovat työskennelleet joko toimiston puolella tai johtavassa asemassa suhteessa lattiatason työntekijöihin, ovat voineet teettää työntekijöillä firabelitöitä itselleen kuten seuraavassa muistelmassa käy ilmi:

Työnjohtajatkkin teettivät firapeliä, pääasiassa pientä korjaamista ja siksi varmaan katselivat muidenkin firapeliä läpi sormien, kun kaikki työt tulivat ajallaan ja kunnolla hoidettua. Tunnetusti nuuka konttorinpäällikkökin toi sorvarille tehtäväksi, messinkisen jalan, rikkimenneen tilalle, lasimaljakkoon, kun uusi maljakko maksaa niin paljon. Sorvari teki kauniin jalan, mutta ei pilannut konttoripäällikön iloa, että olisi sanonut kuinka paljon oli mennyt hukkaan kalliista aiheesta leveän jalan sorvaamisessa.²²

Epätasa-arvo luontaisetujen suhteen on helpottanut pienemmille eduille jääneitä työntekijöitä psykologisesti oikeuttamaan itselleen luvattomasti hankkimiaan luontaisetuja ja firabelitöitä.

Työntekijöiden saamien hyötyjen lisäksi firabelitöistä on ollut hyötyä myös työnantajille. Luvallisilla firabelitöillä työntekijöitä on voitu palkita aikoina, jolloin palkankorotukset eivät ole tulleet kyseen kassasäännöstelyn takia. Firabelityöt ovat olleet palkanlisä, sillä työntekijät ovat säästäneet tekemällä firabelitöinä osan tarve-esineistä ja hyödykkeistä, jolloin heidän ei ole tarvinnut ostaa kyseisiä tuotteita, jos niitä ylipäätänsä on ollut silloin markkinoilla. Poikkeusoloissa on rahatalouden lisäksi käyty mustan pörssin kauppaa myös muilla

hyödykkeillä, mikä on mahdollistanut pienimuotoisen keinottelun. Joissain tapauksissa tehdastyöläiset ovat myös saaneet työnantajaltaan yhteishankintoina hankittuja säännöstelyn alaisia tuotteita ohikiintiöiden.

”Kaupasta ei saanut mitään”

Kaupasta ei saanut mitään keittiökaluja. Niinpä ne tehtiin itse kun pomon silmä vähänkin vältti. Erikokoiset veitset, kauhat lastat, valimosta paistinpannut ja padat.²³

Juha Salmenheimon²⁴ muistelmä antaa hyvän kuvan siitä mitä firabelitöinä yleisesti tehtiin. Kaupasta ei saanut sota-ajan päätyttyä kaikkia tarvittavia hyödykkeitä, joten niitä oli tehtävä itse. Säännöstely vaikutti elintarvikkeiden lisäksi myös raaka-aineisiin. Firabelitöillä työntekijät pystyivät tuottamaan itselleen käyttökelpoisia hyödykkeitä, joilla oli myös merkittävää vaihtoarvoa.

Käyttämäni muistitietoaineiston perusteella firabelitöinä tehtiin pääasiassa kotien tarve-esineitä kuten veitsiä, mortteleita, pannuja ja kattiloita.²⁵ Firabeleja tehtiin yleisesti vain omaan käyttöön, mutta joissain tapauksissa niitä on tehty sarjatuotantona kaikille tehtaan työläisille, kuten eräässä tapauksessa joulukuusen jalkoja.²⁶

Pienien ja helposti kotiin kuljetettavien tarve-esineiden lisäksi tehtiin myös suurempia ja enemmän työtä ja raaka-aineita vaativia asioita. Saunan kiukaita on tehty firabelitöinä aineistoni perusteella useilla työmailla.²⁷ Aiheita firabelitöiden tekoon työntekijät saivat työkavereiltaan. Kaikki firabelityöt eivät tähänneet työntekijän taloudelliseen hyötyyn ja puutteen peittoamiseen, sillä joissain tapauksissa firabelityöt antoivat työntekijälle vaihtelua yksitoikkoiseen työhön ja mahdollisuuksia oppia uusia työtapoja: ”Firapeli ei aina ollut niinkään hyödyn saamista kun vaihtelun ja minulle erilaisten työtapojen ja kokemusten oppimista.”²⁸

Työelämän ”vilppikeinoja” tutkineen antropologin Gerald Marsin mukaan työntekijän vilpillisyydessä korostetaan paljon työntekijän

taloudellista hyötyä. Taloudellisen hyödyn lisäksi työntekijä saa vilpillään mahdollisuuden rikkoa yksinkertaista työruutiiniaan ja epäsuorasti haastaa työnantajaansa.²⁹ Marsin tutkimus *Cheats At Work* keskittyy 1970-luvun työelämään. Marsin tutkimus käsittelee työelämän vilppikeinoja harmaasta taloudesta erilaisiin näpistämisiin. Tutkimieni teollisuustyöntekijöiden sijaan Marsin tutkimuskohteet ovat ahtaajia sekä palvelu- ja valkokaulustyöntekijöitä.

Vaihtelun lisäksi firabelitöiden tekeminen vahvisti työntekijöiden keskinäistä yhteisöllisyyttä. Yhteisöllinen puoli korostuu varsinkin niissä muistelmassa joissa firabelitöiden tekemisen kerrotaan olleen kiellettyä. Luvattomuus juontaa juurensa työnantajien pyrkimykseen kontrolloida työntekijöiden käyttäytymistä työpaikalla työtehon maksimoimiseksi. Kari Teräs esittää väitöskirjassaan taulukon 14 turkulaisen tehtaan työsäännöistä vuosilta 1884–1908, joista seitsemässä oli kyseisenä aikana oman työn tekeminen kiellettyä.³⁰ Teräksen tulkinnan mukaan työntekijöille kehittyi oma koodisto työnantajien säätelyä vastaan, ja jo ammatti- ja työkollektiiviin sosiaalistuminen vaati teollisen kurin halveksumista ja väistämistä.³¹

Gerald Marsin mukaan työntekijöiden ”vilpillisyys” oli yksilöllistä tai kollektiivisesti järjestettyä.³² Tutkimassani muistitietoaineistossa kollektiiviset toimintatavat olivat vakiintuneemmat ja vaikuttivat myös työyhteisön sisäisen dynamiikan muodostumiseen. Firabelitöihin liittyvät työntekijöiden kollektiiviset toimintatavat tulevat hyvin esiin työntekijöiden yhteispelinä työnjohtajaa vastaan. Seuraava muistelma kuvaa työntekijöiden kollektiivista toimintaa firabelitöitä tehtäessä.

Virapelihitsauksen ollessa kyseessä varmistettiin ettei yllätystä päässyt tapahtumaan. Toinen tai joku yläkerran mies piti vahtia työnjohtajan yläkertaan tulosta, jolloin kerettii luottamusmieheltä ostamaan hänen myymään limonaadia eikä virapeli joutunut nähtäväksi.³³

Edellinen muistelma turkulaisilta metallityöpajoilta 1940–1950-luvuilta kertoo hitsaajien yhteispelistä työnjohtajien valvonnan vält-

tämiseksi. Toinen työntekijä pitää vahtia sillä aika kun toinen hitsaa firabeliaan. Työnantajien oli pakko reagoida työntekijöiden omapäisyyteen, jolloin reaktio oli tehostaa lattiatason kontrollia. Lattiatason tehokkuudesta ja järjestyksestä vastasi puolestaan työnjohtajat.³⁴ Järjestyksen tehostaminen johti työntekijöiden puolelta vieläkin kekseliäämpiin keinoihin kiertää valvonta tehdäkseen firabelitöitä.

Luontaiseduista harmaaseen talouteen

Firabelitöiden historia alkoi jo ennen teollistumista. Varhaisessa tehdastyössä firabelityöt kuuluivat osana paternalistiseen vaihtojärjestelmään, jossa tehdastyöläinen sai osan palkastaan hyödykkeinä. 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä Suomessa siirryttiin yhä enemmän kohti palkkataloutta ja teollisuus monipuolistui ja koneellistui aikaisempaan käsiteollisuuteen verrattuna. Vuonna 1929 tapahtuneen New Yorkin suuren pörssiromahduksen vaikutukset vetivät Suomen talouden mukanaan lamaan, jonka seurauksena useat ihmiset menettivät työpaikkansa. Lama pakotti ihmiset turvautumaan vaihtoehtoihin selviytymiskeinoihin, joihin kuuluivat vanhat luontaisedut ja firabelityöt. Lamasta nouseva talous ajautui uudelleen poikkeustilaan talvisodan sytyttyä. Talouden poikkeustila säännöstelyineen jatkui sotien päättymisen jälkeen aina vuoteen 1956, jolloin säännöstelystä luovuttiin.

Työnantajan näkökulmasta firabelitöiden historian voi jakaa kahteen osaan: tekeminen oli kiellettyä tai sallittua. Firabelityöt eivät ole missään vaiheessa olleet ehdottomasti sallittuja, sillä niihin on aina tarvittu työnantajan lupa. Selkeästä ohjeistuksesta riippumatta firabelitöiden tekemisen todellisuus on ollut monimutkaisempi. Paikalliset lupakäytännöt ovat vaihdelleet huomattavasti, minkä lisäksi työntekijät ovat tulkinneet sääntöjä omien etujensa näkökulmasta.

Firabelitöillä työntekijät pystyivät tuottamaan itselleen käyttökelpoisia hyödykkeitä, joilla oli myös merkittävää vaihtoarvoa. Firabelitöinä tehtiin yleensä erilaisia kotitaloustavaroita tai koriste-esineitä. Firabeleja tehtiin yleisesti vain omaan käyttöön, mutta joissain ta-

pauksissa niitä on tehty sarjatuotantona kaikille tehtaan työläisille. Firabelityöt ovat edistäneet työntekijöiden kehittymistä töissään, sillä oletettavasti niiden parissa työntekijät ovat päässeet kehittämään osaamistaan. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi firabelityöt ovat parantaneet työyhteisöjen ilmapiiriä vahvistamalla työntekijöiden keskinäistä yhteisöllisyyttä ja me-henkeä.

Käyttämäni muistitietoaineiston perusteella voidaan olettaa, että firabelitöihin ei saanut enää 1960-luvulla yhtä helposti lupaa kuin vuosikymmentä aikaisemmin. Luvallisten firabelitöiden vähentyessä voisi myös olettaa luvattomien vähenevän, sillä valvonta tehostui toisen maailmansodan jälkeen huomattavasti. Valvonnan raporttien perusteella näpistämiset ja varkaudet vähenivät jo 1950-luvun alusta lähtien. Firabelityöt ovat siirtyneet marginaaliin 1900-luvun puolivälissä, mutta saamani palautteen perusteella ne eivät ole kadonneet kokonaan. Nykyään firabelityöt tulkitaan yksiselitteisesti harmaan talouden piiriin, mutta se ei tarkoita sitä, etteikö niitä silti tehtäisi.

Lähdeviitteet

- 1 Muistitietoviitteissä ilmoitan kertojan sukupuolen, syntymävuoden, ammatin (jos se ilmenee muistelmassa) ja muistelman tapahtumapaikkakunnan tai tehtaan. Mies, s. 1911, Varkauden konepajan levyseppä , TYKL/kk/667.
- 2 Pesonen 2014.
- 3 Ahvenisto 2008, 22–24; Koskinen 1989, 102–104.
- 4 Bergholm 2005, 21–28.
- 5 Yhteishankinnoista Keravuori 1948, 123–124. Peruna- ja viljelymaista: Pesonen 1970; TYKL/kk/790; Tiedoitus tulevan kesän perunanviljelyksestä, 3.4.1945, Tiedotteet, kiertokirjeet, luontaisedut, 1893– 1960, Sisällön mu-

- kaan järjestetyt asiakirjat, Henkilökuntaa koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaas, 2316, Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (tästä lähtien ELKA).
- 6 Ala-Kapee & Valkonen 1982, 47–49.
 - 7 Tampereen konepajan Järjestyssäännöt, Tammerfors Linne- & Jern-Manufaktur Aktiebolag. 1904, Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899–1964, Työ- ja järjestyssäännöt, Konseptit ja toisteet, Tampella Oy Ab, 10442, ELKA.
 - 8 Verstassäännöt, Suomen Metalliteollisuuden Työnantajaliiton vahvistamat kesäkuun 18. p. 1918, Helsinki 1920, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900–1959, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaas, 2129, ELKA.
 - 9 A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaas, työnsäännöt, 1944, toimintaohjeet, 1900–1959, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaas, 2129, ELKA.
 - 10 Karhulan tehtaas, konepaja ja terävalimo; Työnjohtajien toimintaohjeet, toimintaohjeet, 1900–1959, Työ-, järjestys- ja työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaas, 2129, ELKA.
 - 11 ”Luvan virkailijakunnan pieniin huoltotöihin antaa yli-insinööri Ö. Työnjohtaja tai muu virkailija ei siis ole oikeutettu ottamaan vastaan viimemainittuja töitä ilman yli-insinöörin Ö:n lupaa. Luvan saanti tai työmääräyksen anto tapahtuu siten, että yli-insinööri Ö lähettää asianomaiselle työnjohtajalle [...] kirjallisen tilausmääräyksen [...]” Sitaatti työnjohtajien toimintaohjeista: Karhulan tehtaas, konepaja ja terävalimo; Työnjohtajien toimintaohjeet, toimintaohjeet, 1900–1959, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö Karhulan tehtaas, 2129, ELKA.
 - 12 Kettunen 1994, 248.
 - 13 Pesonen 2014, 17, 22–24.
 - 14 Kontula 1996, 62.
 - 15 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:11103/10, Työväen Arkisto (tästä lähtien TA).
 - 16 Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB 4, TA; Omat kuulustelut ja tutkimukset 1938–1946, Tarkastukset, Keskusosuusliike OTK, HAB 5, TA.
 - 17 Teräs 2001, 80.
 - 18 Ahvenisto 2008, 311.
 - 19 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:11103/10, TA.
 - 20 Teräs 2001, 79–80.

- 21 Tupakkatehtaalla 1920-luvulta 1960-luvulle työskennellyt nainen muisti, että naiset olivat aiemmin saaneet luontaisetuna tupakkaa kuten miehetkin, mutta naiset olivat menettäneet etunsa väärinkäytöksen vuoksi. Lehto 1974, 5.
- 22 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:11103/10, TA.
- 23 Salmenheimo 2003.
- 24 Vuonna 1923 syntynyt Salmenheimo on julkaissut internetsivuillaan viisi omakustannekirjaa. Kirja, jonka aineistoa käytän, on nimeltään *Tapahdumia sodan jälkeen 1944–1954*. Kirjassa Salmenheimo kuvaa siirtymistään siviiliin ja työelämään Tampellan tehtaille. Sivuilla on julkaistu Salmenheimon rippitodistus ja sukuselvitys digitoituna, ja niiden aitoudesta vakuuttuneena käytän aineistoa Salmenheimon nimellä, sillä sivut antavat riittävän varman kuvan tekijänsä henkilöllisyydestä.
- 25 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:1103/10, TA; Mies, s.1929, viilari/koneenhoitaja/asentaja, Jokioinen, TMT 335:1742, TA; Mies, s. 1902, Varkaus ja mies, s. 1892, valaja, Varkaus TYKL/kk/667; Mies, s. 1923, metallityöntekijä, Helsinki, TMT 302:1274, TA; Mies, 1902, metallisorvaaja, Ahtlström, TYKL/kk/529; Mies, s. 1914, Tampella, KM:K Me/19.
- 26 Mies, Kokkola, Pete Pesosen tekemä haastattelu 2012, TA.
- 27 TMT 335:1742, TA; Mies, s. 1911, Varkauden konepajan levyseppä, TYKL/kk/; PP:n tekemä haastattelu 2012, TA.
- 28 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:11103/10, TA.
- 29 Mars 1994, 35.
- 30 Teräs 2001, 85.
- 31 Teräs 2001, 52.
- 32 Mars 1994, 17–20, 103–107.
- 33 Mies, s. 1929, metallityöläinen, TMT 247:1103/10, TA.
- 34 Teräs 2001, 108.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet:

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA), Mikkeli.
Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaiden arkisto:

Konseptit ja toisteet: väestönsuojelua koskevat asiakirjat: Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, toimintaohjeet 1900–1959 (2129).

Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat: Henkilökuntaa koskevat asiakirjat mm. Tiedotteet, työtodistukset, kiertokirjeet, työsuhteasioita, luettelot, tilastot, luontaisedut, luettelot tapaturmista 1893–1960 (2316).

Tampella Oy Ab:n arkisto:

Konseptit ja toisteet: Työ- ja järjestyssäännöt: Tampereen konepaja, pellavatehdas, Lapinniemen puuvillatehdas 1899–1964 (10442).

Työväen Arkisto (TA), Helsinki.

Keskusosuusliike OTK:n arkisto:

Tarkastukset: Sisäisen tarkastuksen ja valvonnan aineistoa: Raportteja, laskelmia ja ohjeita, 1935–1953 (HAB4); Sörnäisten tehdasalueen vartiointi: raportteja 1940–1950 (HAB5).

Kansallismuseon kansatieteellinen arkisto, KMK, Helsinki.

Metallityöläinen -keruu 1995: KMK:K Me/19.

Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistot, TYKL-kokoelma, Turun yliopisto, Turku.

Opinnäytteen ja seminaarityöt:

Lehto, Anneli: KTL 866, Rettigin tupakkatehtaan työväestön työoloista ja elämästä, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen cum laude -keruutyö, 1974.

Pesonen, Pete (2014): *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun Yliopisto.

Pesonen, Timo: KTL 786, haastatteluja Barker-Liittoisten puuvillatehtaan työläisten keskuudessa ajalta 1910–1960, cum laude -keruutyö, keväällä 1971.

Käsikirjoitukset:

Ahlström OY:n Varkauden konepajan työläisten haastatteluja, Marja Kopola, 1970 TYKL/kk/667.

Barkerin eläkeläisten haastatteluja Turussa 1900-luvun alussa, haastattelija Aila Jalkanen, 1971, TYKL/kk/790.

Tehtaantöyläisen elämää vuosisadan alun Varkaudessa, Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen keruutyö, Paula Koivisto, 1967, TYKL/kk/529.

Työväen Muistitietotoimikunta, TMT (Työväen Arkisto), Helsinki.

TMT 247:1103/10, Keruu: Kulutuksen muutos/1990–1991.

TMT 302: 1274, Mieselämänkerta.

Muu painamaton muistitietoaineisto:

Salmenheimo, Juha: Tapahtumia vuosina 1944–1954, Juha Salmenheimon nettisivut <http://webbinetti.net/juhasheimo/kirjaruutana_ajoilta.htm>. Sivustoa on muokattu viimeksi 02.12.2012, luettu 4.6.2015.

Muut painetut alkuperäislähteet:

Keravuori, Keijo (toim.): *Teollisuuden sosiaalinen toiminta*. Suomen Työnantajain Keskusliiton julkaisuja, Helsinki 1948.

Tutkimuskirjallisuus:

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa, Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Ala-Kapee, Pirjo ja Valkonen, Marjaana (1982): *Yhdessä elämä turvallisiksi. SAK I, SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930*. Suomen Ammattiliittojen keskusjärjestö, Helsinki.

Bergholm, Tapio (2005): *Sopimustyhteiskunnan synty I. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1955*. Otava, Helsinki.

Kettunen, Pauli (1994): *Suojelu, suoritus, subjekti: Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelun- ja toimintatavoissa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Kontula, Osmo (1996): *Poikkeusolojen rikollisuus*. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.

Mars, Gerard (1994): *Cheats at Work*. Aldershot, Dartmouth.

Teräs, Kari (2001): *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.